

Іван Гаврилюк

УЧАСТЬ ПРИВАТНИХ ВІЙСЬК КНЯЗЯ ВЛАДИСЛАВА-ДОМІНІКА ЗАСЛАВСЬКОГО У БОЙОВИХ ДІЯХ ПЕРШИХ РОКІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ (1648-1651)¹

Приватні війська сандомирського (1645-1649), а пізніше краківського (1649-1656) воєводи князя Владислава-Домініка Заславського і корпус Острозької ординації брали участь у більшості військових конфліктів, стороною яких виступала Річ Посполита у 1620-1650-ті роки. До 1648-го ними були антитатарські виправи, а після початку Козацької революції середини XVII ст. головним ворогом стали козацькі війська і ті самі ординці. На жаль, інформації про військову активність князівських формувань до 1648 р. маємо небагато. Пояснюється це як звичною нестачею джерел, так і відсутністю після Хотинської війни 1621 р. великих військових конфліктів, які огорнули би українські воєводства держави (звісно, за винятком низки козацьких повстань, що передували Хмельниччині).

Головним завданням нашого дослідження є висвітлення участі надвірних формувань Владислава-Домініка Заславського та ординатських підрозділів у бойових діях 1648-1651 рр. Вказані хронологічні межі зумовлені активністю і вагомістю цих збройних формувань. На перший період Хмельниччини (1648-1649) припадають битви під Жовтими Водами, Корсунем, Костянтиновим, Пилявцями, Зборовом, облога Збаража тощо. У цей час хоругви князя Владислава-Домініка становили значиму силу і відігравали важливу роль у зазначених подіях. Закінчився перший період Зборівським мирним договором, який не задовольняв ані козацьку сторону, ані уряд Речі Посполитої. 1650-1653 рр. – другий етап Хмельниччини: битви під Берестечком, Батогом, Жванецька кампанія тощо. Чисельність і активність князівських підрозділів

---

¹ Князі Заславські – молодша гілка роду Острозьких. У 1620 р. її представники успадкували Острозьку ординацію і відтоді нерідко іменувалися князями Заславськими-Острозькими або Острозькими-Заславськими. Задля економії місця вживатимемо в тексті скорочену форму написання прізвища – “князі Заславські”. Також з метою уникнення повторень вживаємо слова “приватний” та “надвірний” як синоніми. На практиці ж приватне військо – це вся армія певного можновладця, натомість надвірною (бо знаходилася “на дворі”, “при дворі”) була лише його гвардія – елітна частина приватних формувань. Зважаючи на обмеженість джерельної бази, у дослідженні немає чіткого розрізнення рядового та командного складу підрозділів Острозької ординації і безпосередньо приватних військ Владислава-Домініка Заславського.

в цей час відчутно зменшилися, що можна пояснити погіршенням економічного становища Заславського та його неспроможністю надалі утримувати потужний збройний контингент. Особливо гостро криза відчувалася саме після 1651 р. Відтак, 1648-1651 рр. були періодом найбільшої потуги приватних військ князя Владислава-Домініка.

1648 рік

Надвірні війська князя Владислава-Домініка Заславського взяли участь вже в перших битвах доби Козацької революції середини XVII ст.: під Жовтими Водами і Корсунем (кінець квітня – травень 1648 р.). Були вони й серед загонів Стефана Потоцького, висланого батьком коронним гетьманом Миколаєм в сторону Січі. Йдеться про 70-100 драгунів, ім'я очільника яких поки не встановлене². Цікаво, що полковник князя Владислава-Домініка Кшиштоф Корицький, перебуваючи в середині травня у таборі гетьмана Потоцького, повідомляв патрона про катастрофу під Жовтими Водами, але не згадав у листі про участь у битві людей острозького ордината³.

З огляду на відсутність у козаків з татарами важкої артилерії, облога ними фортифікацій, що розпочалася під Жовтими Водами 29 квітня, минала безрезультатно, аж поки 13 травня до обозу Богдана Хмельницького і Тугай-бея не прибули 3.500 реєстровців, які ще на початку травня перейшли на бік повстанців⁴. У цій ситуації, 14 травня реєстрові двох полків із дивізії Стефана Потоцького, близько 1.200 панцирних⁵ і частина надвірних драгун (найвірогідніше, князя Яреми Вишневецького та львівського старости Адама-Гієроніма Сенявського⁶) зі словами «ми зараз поговоримо і мир

---

² *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich powstania Bohdana Chmielnickiego okresu “Ogniem i Mieczem” (1648-1651). – Warszawa, 1999. – S. 103; *Rogowicz M.* Skład sił polskich nad Żółtymi Wodami i pod Korsuniem w 1648 r. // *Przegląd Historyczno-Wojskowy*. – Warszawa, 2015. – № 2 (252). – S. 40.

³ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. / Сост. А. Барабой, И. Бутич, А. Катренко, Е. Компан. – Киев, 1965. – С. 29.

⁴ Загадку, чому реєстровці долали шлях в 120 км від Микитинового Рогу (Січі) до Жовтих Вод аж цілий тиждень (6-13 травня) безуспішно намагалося розв'язати кілька українських і польських істориків. Іван Стороженко, наприклад, запропонував версію, згідно якої бунт реєстрових козаків і забиття ними частини старшини та сотні «німців»-драгун мав місце не 4, а 9-10 травня, див: *Стороженко І.* Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII ст. – Дніпропетровськ, 1996. – Кн. 1. – С. 107-112. Подібне твердження, однак, суперечить наявним джерелам.

⁵ Панцирні – жовніри, які служили в козацьких (панцирних) хоругвах у коронній і приватних магнатських арміях.

⁶ Письмо К. Клобноловского киевскому воеводе Тышкевичу о разгроме королевских войск у Желтых Вод // Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 32; *Graczyk J.* Udział dragonii koronnej w walkach z Kozakami i Tatarami w czasie powstania Chmielnickiego 1648-1651 // *Prace uczestników Studium Doktoranckiego 9. Historia / Pod red. A. Filipczak-Kocur*. – Opole, 2007. – S. 28.

нарадимо» посунули частину возів і перейшли до табору Хмельницького⁷. На нашу думку, драгуни князя Заславського не вирізнялися більшою відданістю короні, аніж жовніри Вишневецького й Сенявського, і також покинули свій табір, хоч цього не можна стверджувати напевно.

У той час, як відділ Стефана Потоцького протягом двох тижнів стримував атаки козацько-татарських військ, основна частина коронної армії під командуванням гетьманів Миколая Потоцького та Марціна Калиновського, не маючи жодних відомостей про битву під Жовтими Водами, безцільно марширувала по “волості” і 11 травня підійшла до Чигирина. У розпорядженні воєначальників було на той час 4.500 жовнірів (2.500 кварцяних і 2.000 приватних). Того ж дня до них приєдналася тисяча шабель надвірного війська Владислава-Домініка Заславського на чолі з полковником Кшиштофом Корицьким⁸.

19 травня Миколай Потоцький отримав певну звістку, що кількома днями раніше корпус його сина було розгромлено під Жовтими Водами. Постійно відступаючи вглиб України, 23 травня коронні війська дійшли до Корсуня, де було вирішено в укріпленому таборі чекати на Хмельницького і дати бій. На той момент армія становила 6.000 жовнірів, з них 2.200-2.300 кварцяних і приватні магнатські хоругви: 1.000 людей Адама-Героніма Сенявського, 1.000 вояків Владислава-Домініка Заславського, 800-1.000 солдат князя Яреми Вишневецького тощо⁹.

Полк Корицького, подібно до інших приватних відділів, складався з кінноти і піхоти з драгунами. Бойові якості останніх були сумнівними, адже “зادля благополуччя роду та зменшення видатків вся надвірна драгунія складалася з поспіху набраних селян і міщан, одягнених в «німецькі» мундири і слабо вишколених”¹⁰. П'єр Шевальє, перебуваючи тоді на службі в Речі Посполитій, писав, що 1648 р. магнати, щоби зекономити на утриманні німецької гвардії, яку тримали на своїх дворах, озброїли і вбрали драгунами багату власних селян¹¹. Серед підрозділів князя Заславського під Корсунем перебувало і кілька кінних панцирних хоругв, найбільш придатних для боїв

⁷ *Biernacki W.* Żółte Wody-Korsuń 1648. – Warszawa, 2004. – S. 114-115.

⁸ Там само. – S. 134.

⁹ Там само. – S. 142; *Biernacki W.* Kilka uwag do początków powstania Bohdana Chmielnickiego // *Od Zborowa do NATO (1649-2009). Studia z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVII do XXI wieku / Pod redakcją M. Franza, K. Pietkiewicza.* – Toruń, 2009. – S. 60-68; *Nagielski M.* Kampania korsuńska 1648 r. hetmana wielkiego koronnego Mikołaja Potockiego / *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie / Red. A. Stroynowski.* – Częstochowa, 2017. – S. 43. Українські історики, як правило, пишуть про більшу чисельність коронного війська, наприклад, 13.000-15.000 жовнірів, див. *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.). – Київ, 2009. – С. 86.

¹⁰ *Kochowski W.* Pamiętniki do panowania Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza / *Opracował K.W. Wojcicki.* – Warszawa, 1848. – S. 30.

¹¹ *Шевальє П.* Історія війни козаків проти Польщі / Пер. з фр. Ю. Назаренко. – Київ, 1993. – С. 78.

із козаками й татарами. На жаль, точнішої інформації про відділ Корицького ми не маємо. Не відомо, хто командував тою чи іншою хоругвою (кавалерія) чи регіментом (піхота). Не згадуються люди князя Владислава-Домініка й у списку вбитих і полонених шляхтичів під час Корсунської битви¹².

Вранці 26 травня коронна армія під захистом 1.700 возів, з'єднаних ланцюгами, рушила в напрямку Богуслава. Спішені гусари та козаки, озброєні мушкетами, нарівні з піхотою і драгунами вишикувалися до оборони навколо обозу. Полк надвірних військ князя Владислава-Домініка Заславського під начальством полковника Корицького знаходився по центру табору і перебував під загальним командуванням чернігівського каштеляна Яна Одживольського¹³. Можна припустити, що загони князя в перший день боїв (25 травня) не зазнали великих втрат, власне як і вся армія, а тому продовжували й далі нараховувати до 1.000 жовніврів.

Після кількох годин маршу табір потрапив у засідку й був узятий в кільце козацько-татарськими військами. Від прицільного вогню з козацьких самопалів і постійних татарських наскоків втрати оточених щохвилини зростали. Найгірше доводилось воякам, які перебували під командуванням Одживольського і знаходилися на самій видноті й так близько до ворога, що стріляли на відстань в кілька метрів¹⁴. Не дивно, що полковник Кшиштоф Корицький, на очах якого в хаосі розірваного табору гинули князівські війська, разом із іншими ротмістрами вимагав від Миколая Потоцького наказу сідати на коней та прориватися з оточення. Гетьман відмовив, і тоді Корицький вирішив діяти самостійно, наказавши підлеглим верхи пробувати пробитися крізь козацькі шанці¹⁵. Щоби звільнити собі простір для маневру, він посунув частину возів, чим тільки погіршив ситуацію обложених. Подібні дії князівського полковника ще раз продемонстрували невідконтрольність приватних підрозділів вищому командуванню (особливо під час бойових дій). Відчайдушним наскоком козацькі заслони були знищені, і загін Корицького вирвався з оточення. Щастя, однак, було недовгим, бо за якийсь час, вже за лісом, їх наздогнала татарська кіннота. Згідно тодішніх реляцій, “хоругви острозького полку були розпорошені”¹⁶, але сам Корицький зумів зібрати 90 вершників і дивом пробився до Києва, а згодом до Дубна¹⁷. Загалом, з оточення вирвалося близько 1.500 осіб, переважно пахолки та джури¹⁸. Інші загинули або потрапили в неволю.

---

¹² Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 37-38.

¹³ *Biernacki W. Żółte Wody-Korsuń 1648.* – S. 164.

¹⁴ Там само. – S. 172.

¹⁵ Там само.

¹⁶ *Romański R. Największe błędy w wojnach polskich.* – Warszawa, 2008. – S. 44.

¹⁷ *Biernacki W. Żółte Wody-Korsuń 1648.* – S. 178.

¹⁸ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. / Упор. Ю. Мицик. – Київ, 2012. – Т. 1. – С. 48.

Втрати полку князя Владислава-Домініка достеменно невідомі. Сам Заславський писав, що “втратив під Корсунем 1.200 чоловік, а з шляхти більше 146 добрих моїх слуг до цих пір [кінця вересня 1648 р. – *І.Г.*] знаходяться у ворожому полоні”¹⁹.

Наскільки болючими були втрати, зокрема і для сандомирського воєводи, засвідчує лист львівського архієпископа Миколая Кросновського до коронного чашника Станіслава Задорського від 8 червня 1648 р.: “Під Глинянами ніхто не зосереджується, оскільки наші війська не мають піхоти, а під Заславом знаходяться його милість пан воєвода київський [Януш Тишкевич – *І.Г.*] і князь Домінік, які збираються виступити разом із паном коронним хорунжим [Александром Конєцпольським – *І.Г.*], але не мають ні піхоти, ні драгун. Надія на пана Осінського [обозного Великого князівства Литовського – *І.Г.*], котрий рухається сюди з піхотою, і то не знаємо, куди його направити... Писав я князю Домініку, іменем Бога його молячи, щоби він з паном київським воєводою зупинився під Заславом і там чекав на піхоту Осінського, а пан підчаший коронний [Миколай Остророг – *І.Г.*] має з ними зустрітись для наради”²⁰. Отже, на початку червня князь Владислав-Домінік знаходився в своїх маєтностях. Отримавши звістки про поразки під Жовтими Водами та Корсунем, він збирав наявні під рукою війська, в околицях Заслава “військо своє муштрував і пописав”²¹. Князь також запрошував всю волинську шляхту долучатися до його загонів.

Таким чином, протягом перших двох місяців Козацької революції в битвах під Жовтими Водами й Корсунем втрати надвірних військ Заславського склали більше 1.000 чоловік, однак князівські підрозділи продовжували становити потужну силу. Після знищення коронної армії Річ Посполита могла розраховувати переважно на них, королівську гвардію Самуеля Осінського та кількатисячний корпус руського воєводи Яреми Вишневецького, що на початку червня вирушив у свій рейд Україною.

Триденна битва під Костянтиновом 26-28 липня 1648 р. за своїм значенням не може рівнятися боям під Корсунем, Пилявцями чи Зборовом, але в ній взяло участь більше людей, аніж, наприклад, під Жовтими Водами. До того ж, саме битва під Костянтиновом дає найбільше інформації про надвірні війська Заславського у перші роки Козацької революції.

Наприкінці липня 1648 р. приватний корпус князя Яреми Вишневецького, який від початку літа відходив із Задніпров’я на захід, дійшов до Волині й отаборився під Росолівцями. 24 липня руський воєвода отримав звістку, що неприязельські полки наступають на королівську гвардію та хоругви

---

¹⁹ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 42-43.

²⁰ Там само.

²¹ Biblioteka Książąt Czartoryskich (далі скорочення: BCzart.). – Teki Naruszewicza, t. 143. – S. 75.

Заславського, сконцентровані під Костянтиновим. Після короткої ради було вирішено йти їм на допомогу, і вранці наступного дня підрозділи під командуванням Вишневецького прибули до міста²².

Королівська гвардія та війська самого Заславського, що були розквартировані під Костянтиновом (нагадаємо, це місто належало князю Владиславу-Домініку), потрапили туди різними шляхами та мали різні склад і чисельність.

Відповідно до наказу канцлера Єжи Осолінського, королівська гвардія під командою обозного Самуеля Осінського ще на початку червня рушила на допомогу коронній армії, але після звістки про корсунську поразку відійшла до Глинян і була підпорядкована князю Владиславу-Домініку, як головному регіментарю. Заславський відправив її до Костянтинова.

Питань стосовно приватних загонів князя Владислава-Домініка є куди більше. Одразу після номінації на регіментаря, в листі до станів Речі Посполитої Заславський писав: “вже зібрав кілька тисяч людей..., серед них багато “службових””²³. Гадаємо, ці вояки були з ним під Глинянами, згодом у Кременці, а щонайпізніше 15 липня кількома групами відправлені до Костянтинова. Ксьондз Шимон Старовольський у листі із Замостя, датованому тим же 15 липня, зазначає, що “князь Домінік у Дубні має кілька сотень людей”²⁴, що ніяк не скидається на всю князівську армію. Чому більшість своїх хоругв Заславський відправив на схід, лишається загадкою. Навряд чи для порятунку кн. Яреми Вишневецького або Януша Тишкевича, котрі неодноразово просили підмоги. Мабуть, війська сандомирського воєводи призначалися для захисту власних маєтностей, які щодень сильніше починало охоплювати полум’я повстання.

Ми також достеменно не знаємо, яким був маршрут військ Заславського і коли точно вони підійшли до Костянтинова. Згідно реляції Осінського, 23 липня в кількох милях від Костянтинова він зустрівся з “п’ятьма сотнями піхоти князя Його Милості сандомирського воєводи, з якими був пан Суходольський, котрий мав вісім невеликих гармат. Застав люд князя його милості в Костянтинові, зокрема пана Корицького, який мав півтори тисячі жовнірів”²⁵. Можемо зробити висновок, що один князівський полк на чолі з Кшиштофом Корицьким, який нараховував 1.500 жовнірів, на 23 липня вже знаходився в Костянтинові, натомість піхота Заславського лише наближалася до міста. Якщо говорити про загальне число людей сандомирського воєводи, то відповідь, здається, є очевидною – 2.000 шабель (Осінський пише про 500 піших жовнірів Анджея Суходольського і 1.500 вершників Кшиштофа

---

²² *Dec Ł. Bitwa pod Konstantynowem // Teka Historyka (Materiały studenckiego koła naukowe-go historyków Uniwersytetu Warszawskiego)*. – Warszawa, 1998. – Zesz. 12. – S. 32.

²³ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 80.

²⁴ Там само. – С. 76-77.

²⁵ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 142. – S. 150.

Корицького²⁶). Інші тогочасні реляції, створені через кілька тижнів після битви, повідомляють про значно менше число людей князя Заславського – або 1.400, або 1.200 (з 7 гарматами)²⁷. Ян Віммер, повторюючи, ймовірно, слова Богуслава Маскевича, вказує, що “заславчиків” було 1.500 коней²⁸. У цьому питанні немає причин не довіряти литовському обозному, учаснику описуваних подій. Армія в 2.000 жовнірів була тоді ще посиленою для князя Владислава Домініка. Правдоподібно, що участь в битві брала принаймні частина вояків ординації. На підставі зібраної інформації, можемо припустити, що під Костянтиновом війська князя Заславського мали таку структуру:

1) Кавалерія – 1.500 жовнірів під командуванням Кшиштофа Корицького, в тому числі:

- гусарська хоругва Петра Косаковського;
- козацька хоругва (дві?) Кшиштофа Корицького;
- козацька хоругва Станіслава Гурського;
- козацька хоругва Яна Кондрацького;
- козацька хоругва Яна Сокола;
- волоська (?) хоругва Адама Пелки.

Решта хоругв і ротмістрів невідома.

2) Піхота – 500 вояків під командуванням Анджея Суходольського.

Загалом під Костянтиновом коронні війська нараховували до 8.000 жовнірів, серед них: 1.300 вояків князя Яреми Вишневецького, 1.000 Януша Тишкевича, 2.000 Владислава-Домініка Заславського, 1.200 гвардійців Самуеля Осінського тощо.

На наступний день після того, як королівська гвардія та приватні хоругви сандомирського воєводи злилися й отаборилися під Костянтиновом, їм було наказано відійти назад до Заслава²⁹. Не зрозуміло, чи князь Владислав-Домінік боявся за свої порівняно нечисленні сили, чи цим маневром хотів лише відтермінувати зустріч коронної армії з ворогом, чи взагалі прагнув не допустити до неї. Цей останній варіант також цілком можливий, адже попри значні збитки, завдані повстанцями у маєтках аристократа, який, вочевидь, прагнув помсти, невдовзі мала розпочатись миротворча місія Адама Киселя. Заславський писав, що “не хотів порушувати нетривкого спокою”³⁰, оскільки це призвело б до зірвання мирних переговорів і краху політики коронного канцлера Єжи Оссолінського.

²⁶ *Dec Ł. Bitwa pod Konstantynowem.* – S. 50-51.

²⁷ *Rogowicz M. Bitwa pod Konstantynowem 26-28 lipca 1648 roku // Przegląd historyczno-wojskowy.* – Warszawa, 2017. – Nr 2 (260). – S. 18-20.

²⁸ *Wimmer J. Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku. Wydanie drugie poszerzone.* – Oświęcim, 2013. – S. 53.

²⁹ *BCzart.* – Teki Naruszewicza, t. 142. – S. 150.

³⁰ *Płowy D. Od Konstantynowa do Pławiec. Działania wojenne na ziemiach ukraińnych od czerwca do września 1648 roku.* – Zabrze-Tarnowskie Góry, 2012. – S. 50.

У суботу 25 липня Осінський з Корицьким, зволікаючи з виконанням наказу князя, вислали розвідників у напрямку до Полонного, звідки очікували ворога. Загін привів язика і зауважив супротивника на відстані кількох миль від табору. Бранець повідомив, що штурм Костянтинова планується тієї ж ночі. Оскільки Осінський вважав, що відступати перед неприятелем не можна, коронна армія залишилася на місці та чекала на появу повстанців³¹. Наказ про відступ, таким чином, було проігноровано. Варто підкреслити, що перепон для відходу не було: дорога на захід була ще вільною, війська відпочивали вже два дні й були готовими до маршу.

Ось як згодом описував битву в листі до гнєзненського архієпископа Мацея Лубенського сам Владислав-Домінік Заславський: “Під Костянтиновом... люди мої з людьми князя його милості пана руського воеводи, з його милістю паном київським воеводою, також із полком пана Осінського мали битву в неділю, що завершилась немалою нашою радістю, бо тих бунтівників добряче побили. Потім третього дня, тобто у вівторок, бунтівницькі та поганські полки [насправді “поган”, тобто татар, під Костянтиновим не було – І.Г.] наступали так потужно, що наші нещасні, зважаючи на слабкість своїх сил, мусили з-під Костянтинова рушити. Табір наперед відправили, залишившись під Костянтиновом у резерві, на який неприятель всією своєю потугою наступав. Трималися мої, скільки могли”³².

Втрати корпусу Заславського невідомі. Сам аристократ згадував лише про загибель кількох товаришів гусарської надвірної хоругви³³. Можливі прізвиська деяких князівських жовнірів, убитих чи поранених під Костянтиновим, дізнаємося з листа Миколая Длотовського³⁴.

Після битви під Костянтиновом приватні війська Заславського відійшли до Ляхівців і Ямполя, де відбувалася їх подальша реорганізація та концентрація. Сам князь Владислав-Домінік тоді перебував під Глинянами. 17 серпня 1648 р. він видав універсал до війська та всієї шляхти, в якому закликав у ситуації потужної козацької й татарської загрози забути старі образи та по можливості збиратися до його табору³⁵. Проте, як видно з інших князівських універсалів, виданих в кінці липня – на початку серпня, “рицарство” не поспішало ставати під знамена новоспеченого першого регіментаря, і мобілізація коронної армії відбувалася надто повільно³⁶.

---

³¹ *Dec L. Bitwa pod Konstantynowem.* – S. 60.

³² *BCzart.* – *Teki Naruszewicza*, t. 142. – S. 205.

³³ *Мицик Ю.* Визвольна війна очима полонених повстанців // Київська старовина. – Київ, 1995. – № 4. – С. 18.

³⁴ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 102-103. Йдеться про панів Мільковського (Минківського ?) та Зигмунта Ташицького. Автор також зазначив, що “дехто з людей його милості пана сандомирського воеводи важко поранений гарматами”.

³⁵ *BCzart.* – *Teki Naruszewicza*, t. 142. – S. 186.

³⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі скорочення: ЦДІАЛ

Пилявці – перша військова компанія Козацької революції середини XVII ст., в якій Заславський брав безпосередню участь. У той час, як він командував цілою армією, його надвірні хоругви очолив Кшиштоф Корицький. Чисельність полку Заславського оцінюється від 1.200³⁷ до 2.500 жовнірів³⁸. Цифра в 1.200 вояків, очевидно, виникла внаслідок плутанини з повітовими формуваннями Сандомирського воєводства³⁹. До того ж цей показник виглядає замалим, адже півтора місяці перед тим під Костянтиновим війська Заславського нараховували 2.000 осіб, і вони не зазнали великих втрат у самій битві. Під Пилявцями з'явився і сам князь Владислав-Домінік, відтак, чисельність його хоругв мала би бути максимальною. Якщо ми додамо до 2.000 жовнірів з-під Костянтинова кілька сотень вояків, які супроводжували сандомирського воєводу наприкінці липня в Острозі і Кременці, то отримаємо приблизно 2.500 чоловік. Ніколи більше на полі бою приватна армія аристократа не досягала подібних значень.

Військо князя Заславського нараховувало 2.500 жовнірів і складалося з таких підрозділів:

- 600 піхотинців-вибранців⁴⁰ (можливо, під командою Анджея Суходольського);
- гусарська хоругва Добеслава Чеклінського (100 коней)⁴¹;
- гусарська хоругва Петра Косаковського (була під Костянтиновом);
- козацька хоругва Андрія Русиновського⁴²;
- козацька хоругва (дві?) Кшиштофа Корицького (була (були ?) під Костянтиновом);
- козацька хоругва Станіслава Гурського (була під Костянтиновом);

України). – Ф. 9, оп. 1, спр. 398, арк. 209-211, 259-260, 266-268.

³⁷ *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich... – S. 132.

³⁸ BCzart. – Sygn. 379. – S. 30.

³⁹ 8 червня 1648 р. шляхта Сандомирського воєводства ухвалила виділити гроші на спорядження 400 гусарів і 600 козаків, а пізніше додала ще 200 гусарів і замінила одну з панцирних хоругв на піший регімент. Протягом 1647-1648 рр. першим ротмістром сандомирського полку, формально очолюваного князем Владиславом-Домініком, був тісно пов'язаний з князем сандомирський каштелян Станіслав Вітовський. При всьому вищезазначеному, повітові жовніри оплачувалися з кишені місцевої шляхти, а тому ніяк не могли рахуватися приватними вояками Заславського, попри міцні позиції та зв'язки останнього. До того ж, більшість повітових підрозділів Сандомирського воєводства було розпущено після трьох місяців служби (одразу після битви під Пилявцями), оскільки їх подальше утримання ставало надто коштовним. Детальніше про це: *Borowiak A.* Wojsko powiatowe przed kampanią piławiecką 1648 roku // *Studia nad staropolską sztuką wojenną / Pod redakcją Z. Hunderta.* – Oświęcim, 2013. – Т. 2. – S. 146; *Kupisz D.* Chorągwie powiatowe województw małopolskich jako formacje samoobrony terytorialnej w pierwszej połowie XVII wieku // *Studia i Materiały do Historii Wojskowości.* – Białystok, 2005. – Т. 42. – S. 51-52.

⁴⁰ *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich... – S. 128.

⁴¹ *Wimmer J.* Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku. – Warszawa, 1965. – S. 43.

⁴² *Rogowicz M.* Skład sił polskich pod Piławcami // *Przegląd Historyczno-Wojskowy.* – Warszawa, 2019. – Nr 1. – S. 14.

- козацька хоругва Яна Кондрацького (була під Костянтиновом);
- козацька хоругва Яна Сокола (була під Костянтиновом);
- волоська (?) хоругва Адама Пелки (була під Костянтиновом).

Загалом, маємо 2 гусарських, 5 або 6 козацьких і 1 волоську (?) хоругву, а також 600 піхотинців, тобто не більше 1.500 вояків. Серед людей Заславського під Пилявцями були й драгуни⁴³. Відомо також, що 100 драгунів і 150 піхотинців були відряджені до Дубна, під стінами якого повстанці мусили “пробувати щастя”⁴⁴. Решта князівських підрозділів залишаються незіденфікованими.

В іншому обозі – під командуванням Яреми Вишневецького – також знаходились численні приватні підрозділи, зокрема 2.000 шабель самого руського воєводи, 600 київського воєводи Януша Тишкевича, 800 князя Самуеля-Кароля Корецького тощо⁴⁵.

Коронна армія дійшла до Пилявців, що на річці Іква, під ранок понеділка 21 вересня⁴⁶. Розташувалась свій табір неподалік від позицій неприятеля, того ж дня вона вишикувалася до бою: правий фланг очолював великий коронний підчаший Миколай Остророг, центр – князь Владислав-Домінік Заславський, лівий фланг – коронний хорунжий Александер Конецпольський. Місце для битви було вкрай невдалим для армії, керованої трьома регіментарями, – численні рівчаки та болотистий ґрунт зводили переваги важкої кавалерії до нуля⁴⁷. Для самого табору також “не було передбачене підходяще місце, і обоз так безладно розташувався, що знаходився на шести пагорбах, і захищати його було неможливо”⁴⁸.

Попри те, що командувачам коронного війська вдалося сконцентрувати під Пилявцями досить значні сили, вони не спромоглися виробити єдиного плану дій. Не повідомивши регіментарів, київський воєвода Януш Тишкевич кинув хоругви на штурм греблі через Ікву і, таким чином, розпочав битву. Коронна піхота вогнем вибила неприятеля із окопів, але, з огляду на непередготовленість атаки, за якийсь час була змушена відступити, втративши 50 людей. Козаки ж знову зайняли свої укріплення⁴⁹. Переконавшись, що лобо-

---

⁴³ Про це знаємо завдяки інформації про спробу замирення Яреми Вишневецького з Владиславом-Домініком Заславським 7 вересня 1648 р. Руський воєвода начебто “уступити не хотів і нові вимоги висував стосовно кількох своїх драгун-дезертирів, яких було впізнано поміж драгунами князя його милості пана сандомирського воєводи”, див. *Nagielski M. Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich...* – S. 127.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Існують різні датування битви під Пилявцями: 21-23, 20-23 та навіть 23-25 вересня. Перший варіант (куди варто віднести і ніч з 23 на 24 вересня) є загально прийнятим в історіографії.

⁴⁷ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 117.

⁴⁸ *BCzart.* – *Teki Naruszewicza*, t. 142. – S. 270.

⁴⁹ Там само.

ві атаки, окрім значних втрат, нічого не приносять, сандомирський воєвода послав кілька тисяч жовнірів на чолі з князем Самуелем-Каролем Корецьким і коронним стражником Самуелем Лащем в обхід через річку, щоби завдати удару по греблі з тилу⁵⁰. Їх поява стала несподіванкою для козаків, котрі після бою залишили греблю і відійшли до свого табору. Зайнявши позиції, жовніри нічого не зробили для їх зміцнення та навіть не спланували шляху відступу, що стало великою проблемою два дні потому.

22 вересня значних бойових дій не відбувалось, натомість 23 вересня зіткнення поновилися з новою силою. У реляції до сенату князь Владислав-Домінік подав власне бачення третього дня Пилявецької битви: “Поки відбувалася нарада, хоругви з полку його милості пана брацлавського воєводи [Адама Киселя – *І.Г.*] почали нападати на орду без строю, без порядку, – так, як стояли на сторожі... Виривались потім й інші хоругви, кому як хотілося... Коли серед наших почалось сум’яття, їм допомогли його милість пан коронний хорунжий, князь його милість пан руський воєвода, його милість пан брацлавський староста [Самуель-Єжи Калиновський – *І.Г.*]... і мої хоругви та люди. Тривала ця сутичка декілька годин без певного успіху, бо то наші тіснили козаків, то козаки тіснили наших”⁵¹. Згідно слів першого регіментаря, його піхота лишалася на відвойованих рубежах дві ночі й день і мужньо билася з ворогом. Надіслати їй підмогу було фактично неможливо, адже зайнята гребля була вузькою та прогнилою, окрім того постійно перебувала під вогнем ворожої артилерії. Зрештою, козаки відбили всі позиції, завдавши князівським військам чималих втрат.

23 вересня битва тривала весь день, але під вечір перевага козацько-татарського війська стала очевидною. Панічні настрої у протилежному таборі посилювалися, оскільки надійшла звістка про появу ворожих підрозділів в тилу. Скликана вдруге військова рада “на конях” ухвалила рішення відступати до Костянтинова. Комісари доводили Заславському, що кавалерія повинна залишити позиції першою, бо “краще втратити вози і майно, ніж загинути всій Республіці й цвітові вітчизни нашої”. Князь, начебто, виступав проти цього плану, виявляв готовність пожертвувати життям, але комісари вирішили відступати лише кіннотою, що означало залишення напризволяще обозу з піхотою, слугами і пораненими. Не чекаючи на збір усього війська, воєначальники за допомогою пана Байбузи (слуги брацлавського старости) залишили поле бою⁵². До аналогічних дій вдалися й інші командувачі, у тому числі й прославлений Ярема Вишневецький. Коли жовніри довідалися, що залишилися без воєначальників, їх охопила паніка.

⁵⁰ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 142. – S. 263.

⁵¹ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 143-144.

⁵² *Смолій В., Степанков В.* Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. – Київ, 2009. – С. 175. За свідченням анонімного автора, князь Заславський дав Байбузі 200 червоних злотих, аби той вивів його з поля бою.

Поведінку князя Владислава-Домініка тієї ночі дуже лаконічно схарактеризував один із учасників подій: “Князь його милість Домінік випередив усіх”⁵³. Існує, однак, кардинально інша – “заславська” версія Пилявецької кампанії. Відповідно до неї, сандомирський воєвода, попри всі зусилля, став жертвою несприятливих обставин, відсутності дисципліни у війську та некомпетентності інших воєначальників⁵⁴. Так чи інакше, зрозуміло, що з огляду на брак військового досвіду і відсутність таланту полководця, князь Владислав-Домінік не був придатний для керування армією.

Втрати полку Заславського під Пилявцями залишаються до кінця нез’ясованими, однак зрозуміло, що найбільше полягло піхоти і драгунів, які захищали греблю через р. Ікву. Козакам не вдалося організувати переслідування втікачів, тому загальні втрати коронної армії виявилися невеликими⁵⁵. Сама армія була розпорошена, але не знищена, втім моральний стан жовнірів був низьким, а дисципліна всередині ще боєздатних підрозділів падала з кожним днем⁵⁶. Частина вояків услід за регіментарями відступила до Львова (Вишневецький з Остророгом зуміли зібрати до 6.000 шабель, однак людей Заславського серед них не було)⁵⁷, інші розчинилися по волостях.

Після перемоги під Пилявцями козацько-татарські війська рушили до Львова. Під час облоги міста було взято штурмом і знищено сусідній замок у Старому Селі – укріплену резиденцію князя Владислава-Домініка, збудовану в середині 1640-х років⁵⁸.

1649 рік

Король Ян-Казимир, отримавши благословення від церковних єрархів, освячені меч і корогву, 24 червня залишив Варшаву і на початку липня прибув до Любліна. Довідавшись про відступ Анджея Фірлея та Яреми Вишневецького з військами до Збаража і враховуючи ускладнення ситуації, монарх 13 липня звернувся з універсалом до шляхти кількох воєводств про скликання посполитого рушення. 17 липня він залишив Люблін на чолі

---

⁵³ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 142. – S. 279.

⁵⁴ Мицук Ю. Незнаний публіцистичний твір про Пилявецьку битву // Пилявецька битва 1648 р. в історії України: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького 22-24 вересня 1995 р. – Стара Синява, 1995. – С. 39-46.

⁵⁵ Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. – Kraków, 1864. – S. 205-207.

⁵⁶ Staropolska sztuka wojenna XVI-XVII wieku. Prace ofiarowane Profesorowi Jaremic Maciszewskiemu / Pod red. M. Nagielskiego. – Warszawa, 2002. – S. 103-104.

⁵⁷ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 142. – S. 321.

⁵⁸ Adamczyk J.L. Fortyfikacje stałe na polskim przedmurzu od połowy XV do końca XVII wieku. – Kielce, 2004. – S. 207-208; Polak T. Zamki na kresach (Białoruś, Litwa, Ukraina). – Warszawa, 1997. – S. 199-200.

зібраних полків, 21 липня став обозом під Старим Замостям, а згодом під Сокалем. Сюди ж поступово прибували все нові й нові хоругви. На початку серпня чисельність армії, з урахуванням слуг, зросла до 35.000 чоловік⁵⁹. На скликаній військовій раді було вирішено йти прямо на Збараж, який від 10 липня знаходився в облозі, а згодом щільній блокаді козацько-татарських підрозділів. 13 серпня на шляху до нього коронна армія зупинилася і влаштувала табір під містечком Зборів.

Аби уникнути несподіванок і захопити язика, Ян-Казимир вислав численні роз'їзди, але, з огляду на обережність союзників, особливого успіху це не принесло; полонені, яких пощастило допровадити в табір, не могли сказати нічого важливого⁶⁰. Наприклад, незадовго до баталії, монарх наказав людям краківського воєводи⁶¹, аби “йшли на роз'їзд і не повертались доти, доки не дістануть доброго бранця; ті ж, прийшовши від Зборова 13 серпня, особливо Адам Пелка – відважний і рицарський жовнір... – привели королю його милості татарина, котрий дав свідчення тільки про велику потугу татарську і про присутність самого хана, але не міг нічого сказати про ворожі задуми і про те, що неприятель знав про короля”⁶².

Вже наступна зустріч з ординцями стала для Адама Пелки останньою – він загинув разом із сотнею жовнірів, а інший князівський ротмістр, Александер Жулкевський, потрапив ненадовго у татарський полон. З неволі його звільнили люди князя Самуеля-Кароля Корецького (можливо, це сталося вже після Зборівської битви)⁶³. За іншими даними, у сутичці брав участь цілий полк Заславського, однак, основну роль у подіях відіграв той же Пелка, який з кількома хоругвами необачно вирвався вперед⁶⁴.

Загалом під Зборів князь Заславський відрядив полк своїх людей, якими командував Кшиштоф Корицький. Наведемо список відомих нам хоругв і їх командирів:

- козацька хоругва Кшиштофа Корицького⁶⁵;
- козацька хоругва Станіслава Ґурського;
- козацька хоругва Яна Кондрацького;

⁵⁹ Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.). – Київ, 2009. – С. 112.

⁶⁰ Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza. – S. 422.

⁶¹ Владислав-Домінік Заславський отримав уряд краківського воєводи в червні 1649 р. після смерті Станіслава Любомирського.

⁶² Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 pp. – Т. 1. – С. 368-387.

⁶³ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 144. – S. 201.

⁶⁴ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 270.

⁶⁵ Можливо, Кшиштоф Корицький під час Зборівської кампанії значився ротмістром не однієї, а двох козацьких хоругв, див. Sawczyński A. Płaca pocztom panięcym w r. 1650 // Przegląd Historyczno-Wojskowy. – Warszawa, 1936. – Т. 9. – S. 120-121.

- козацька хоругва Александра Жулкевського;
- козацька хоругва Марка Гдещинського;
- козацька хоругва Миколая Киселя⁶⁶;
- волоська (?) хоругва Адама Пелки⁶⁷.

Перераховані підрозділи могли налічувати приблизно 700 коней у семи хоругвах. Одні джерела вказують саме на таку чисельність військ Заславського під Зборовом: “князя краківського воєводи з паном Кшиштофом Корицьким і Марком Гдещинським, і з Адамом Пелкою, котрого, доброго наїзника, забито, коней 700”⁶⁸. Поруч із даними про 700 шабель, зустрічаємо в документах свідчення і про більшу чисельність полку князя: тисяча збройних⁶⁹, тисяча чотиреста людей⁷⁰, двадцять хоругв [це щонайменше 1.000 вояків – *І.Г.*]⁷¹ тощо. На нашу думку, чисельність загонів Заславського при боці короля варіювалася від 1.000 до 1.500 жовнів⁷². Більшість цього приватного корпусу мали складати кінні козацькі хоругви.

Вранці 14 серпня Ян-Казимир, не маючи жодних відомостей про плани та місцезнаходження ворога, вислав на розвідку черговий роз’їзд під командуванням Марка Гдещинського. Після повернення той доповів, що “перевірив все довкола в трьох милях, але ніде не виявив слідів ворога”⁷³. Інформація від інших розвідників та челяді рожанського старости Яцка Міхаловського про близькість козацько-татарських військ була трактована як неправдива⁷⁴. В дійсності ж підрозділи Богдана Хмельницького та Іслам-Гірея вже підійшли під Зборів і чекали зручного моменту для атаки.

На світанку 15 серпня коронна армія розпочала форсування Стрипи. Наведені мости були вузькими, тому переправа вимагала багато часу. Особливо незручно було переправляти вози й гармати. Коли Ян-Казимир із піхотою та частиною кавалерії вже опинився на протилежному березі річки, він одержав звістку про появу козацько-татарського війська і розпорядився

---

⁶⁶ *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich... – S. 213. Миколай Кисіль був молодшим братом Адама Киселя і на той час обіймав уряд новгород-сіверського хорунжого. Є лише одна згадка про входження його хоругви до полку князя Владислава-Домініка, відтак, її можна піддати сумніву.

⁶⁷ У тогочасному листуванні польного литовського гетьмана Януша Радзивіла Александер Жулкевський та Адам Пелка названі “козацькими ротмістрами князя його милості Владислава-Домініка Заславського”, див. *Korespondencja wojskowa hetmana Janusza Radziwiłła w latach 1646-1655.* – Warszawa, 2019. – Cz. 1: *Diariusz kancelaryjny 1649-1653 / Oprac. M. Nagielski, K. Bobiatyński, P. Gawron, K. Kossarzecki, P. Kroll, A.A. Majewski, D. Milewski.* – S. 221. У попередніх кампаніях Пелка, швидше за все, значився командиром волоського підрозділу.

⁶⁸ *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich... – S. 328.

⁶⁹ Там само. – S. 196.

⁷⁰ *Мицик Ю.* Визвольна війна очима полонених повстанців. – С. 19-20.

⁷¹ *Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza.* – S. 430.

⁷² Крім того, ще 1.200 людей краківського воєводи перебували на Волині, див. *BCzart.* – Rkps 400. – S. 86-88.

⁷³ *Смолій В., Степанков В.* Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 pp.). – С. 115.

⁷⁴ *Od Zborowa do NATO (1649-2009).* – S. 142-143.

негайно готуватися до бою, хоча частина армії ще не встигла переправитися. Саме на іншому березі, в обозі під Метеновим, де очікували перевозу вози та гармати, знаходилося посполите рушення кількох повітів і полк краківського воєводи під командуванням Кшиштофа Корицького. Згідно королівського наказу, вони мусили тримати оборону доти, доки всі вози та решта армії не переправляться через річку⁷⁵. Саме ці підрозділи першими прийняли на себе удар трьох колон татарського війська (місцеве населення вказало ординцям кілька бродів, якими вони і вийшли в тил коронній армії): “Стало теж від нас на відстані посполите рушення пшемишльське та львівське і п’ятнадцять сотень князя його милості пана краківського воєводи, і возів багато лишилося позаду, які ще не переправилися, а татари від тієї сторони заходили”⁷⁶. Корицький, який взяв на себе командування усім ар’єргардом, стримуючи атаки ворога, поступово відходив до мостів на з’єднання з головним корпусом. Татари налетіли на жовнірські вози, що дало хвилю вільного часу оточеним загонам, а на зайнятих грабунком ординців рушив стопницький староста Кшиштоф Оссолінський з п’ятьма хоругвами посполитого рушення Руського воєводства та литовський підканцлер Казимир-Леон Сапіґа на чолі семи хоругв. Втім, було вже запізно, бо татари атакували вдруге. Вони знову вдарили по корпусу князя Заславського і завдали йому відчутних втрат⁷⁷. Ті хто вцілів, відступили на інший берег у королівський табір. У подальшій битві під Зборовом 15-16 серпня вояки князя Заславського не згадуються, бо більшість з них, очевидно, загинула при обороні переправи. Вижили одиниці, зокрема князівські ротмістри Кшиштоф Корицький, Станіслав Гурський та Ян Кондрацький. Загалом у перший день боїв наклало головою більше 2.000 жовнірів⁷⁸. Вояки Корицького та посполитого рушення кількох воєводств своїм життям заплатили за порятунок решти армії, яка в нашвидкоруч збудованому таборі на іншому березі Стрипи відновила сили для продовження битви⁷⁹.

Вночі з 15 на 16 серпня між Яном-Казимиром та Іслам-Гіреєм було укладено мирний договір, що врятував короля та залишки його армії від цілковитого знищення. 17 серпня було підписано остаточну польсько-татарську, а 19 серпня польсько-козацьку мирні угоди⁸⁰. Наступного дня союзницькі війська відступили з-під Зборова, а 25 серпня зняли облогу Збаража.

⁷⁵ Śledziński K. Zbaraż 1649. – Warszawa, 2005. – S. 102.

⁷⁶ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 144. – S. 270.

⁷⁷ Там само. – S. 248.

⁷⁸ Śledziński K. Zbaraż 1649. – S. 106.

⁷⁹ Studia historyczno-wojskowe. Armia i społeczeństwo / Red. T. Ciesielski. – Zabrze, 2009. – Т. 3. – S. 98.

⁸⁰ Факт підписання під Зборовом не одного, а двох мирних договорів часто замовчується в історіографії, хоча польсько-татарська умова також була важливою. Вона, зокрема, де-юре розв’язала руки ординцям для спустошення українських земель під час їх повернення в Крим, див. AGAD. – Dział Tatarski. – Nr 62. – S. 2-4 (Kopia pakt pomiędzy Janem Kazimierzem królem polskim a Islam III Gerejem chanem krymskim. Zborów, 15.VIII.1649 r.).

З точки зору людських втрат Збарасько-Зборівська кампанія 1649 р. виявилася катастрофічною для приватних військ князя Заславського⁸¹. Ще гіршою була ситуація з рекрутуванням нових вояків – фінансові можливості краківського воєводи, з огляду на безперестанну війну та великі збитки, швидко зменшувалися. До того ж, справжнім лихом став відхід татарських чамбулів з-під Зборова: “спалили вони [ординці – *І.Г.*] Остріг з околицями і Заслав із околицями, і Кременець з околицями, і Базалію з околицями, і Сатанів із околицями аж до Кам’янця-Подільського... І русинів, котрі мешкали у тих містах, вимордували мечем, а частину завели у неволю”⁸².

1650 р. не був позначений масштабними військовими кампаніями, окрім походу на Молдавію об’єднаних козацько-татарських підрозділів. Коронна армія під командуванням гетьманів Миколая Потоцького і Марціна Калиновського, котрі повернулися з татарського полону, не брала участі в цих подіях. Неактивними були й приватні хоругви Владислава-Домініка Заславського.

1651 рік

Берестецька кампанія літа 1651 р. не обмежувалася лише битвою під Берестечком 28 червня – 10 липня. Складалася вона з великої кількості дрібніших сутичок і зіткнень, що добре видно на прикладі приватних військ Заславського. Активність князівських загонів у період до кінця червня висвітлена в джерелах в рази краще, аніж їх участь у битві та подальших маневрах. Це пояснюється близькістю до головного театру воєнних дій маєтків магната. Наприклад, Дубно знаходиться від Берестечка на відстані близько 60 км. В описуваний період у місті стояв великий гарнізон, зміцнений кількома князівськими хоругвами. Потреба укріпити Дубно пояснюється регулярними візитами козаків і татар до замкової волості в пошуках провіанту⁸³.

Протягом травня – початку червня сутички між роз’їздами відбувалися по всій лінії фронту. Безпосередню участь у них брали й хоругви князя Заславського. Галицький стольник Анджей Мясковський в листі до королеви Кароля Вази зазначав, що “під Пробужним пан Корицький зігнав з поля неприятельського вершника, однак... інших панських дружин і людей майже зовсім не видно: ні князів їх милостей воєвод краківського й руського, ні пана Замойського, ні молодих князів Вишневецьких [Дмитра-Юрія та Костянтина-

---

⁸¹ *Гаврилюк І.* Функціонування приватних магнатських армій протягом перших років Хмельниччини (1648-1649 рр.) // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2013. – Т. 3 (116). – С. 14-17.

⁸² *Sprawy i rzeczy ukraińskie. Materiały do dziejów Kozaczyzny i Hajdamaczyzny /* Wydał Fr. Rawița-Gawroński. – Lwów, 1914. – S. 61.

⁸³ *Мицик Ю., Цибульський В.* Волинь в роки визвольної війни українського народу середини XVII ст. Документи і матеріали. – Рівне, 1999. – С. 55.

Кшиштофа – І.Г.]”⁸⁴. Маємо згадку і про хоругву Яна Кондрацького, яка під Плоскировом напала на декілька сотень козаків, затримала між ними посла волоського господаря [Матея Басараба – І.Г.] з різними листами та привела до коронного обозу самого гінця⁸⁵. Насправді ж тоді був поневолений знаний козацький полковник і дипломат Силуян Мужилівський, який на чолі посольства повертався з придунайських князівств.

Вище ми згадували, що частина надвірних хоругв Владислава-Домініка Заславського з весни 1651 р. була розквартирована в Дубні та його передмістях, маючи завдання охороняти князівські маєтності⁸⁶. Так, станом на 21 травня півтори тисячі жовнірів краківського воеводи вже якийсь час стояли в столиці його володінь, і стільки ж прибуло до них із різних сторін⁸⁷. Попри це, коли на початку червня козаки з татарами здійснили блискавичний напад на Дубно, князівські війська виявилися до нього абсолютно неготовими: “З червня надійшла звістка про людей князя Домініка. Як їх попереджали, так і сталось: тисяча козаків і тільки 60 татарських вершників вдерлися в Дубно. Коли на сторожі стояла хоругва пана Цицеля [Григорія Чечеля – І.Г.], в передмістя вступили козаки”⁸⁸. Останні “позабивали людей” та забрали багато худоби, призначеної на провіант воякам Заславського. Жовнірів краківського воеводи було до півтори тисячі, проте, допоки вони зорієнтувалися в ситуації, менш численний неприятель вже зник разом із здобиччю. Інша сутичка під Дубном відбулася в середині червня і виявилася вдалішою для приватних хоругв Заславського: кілька сотень князівських людей прийшли на поміч одному з коронних роз’їздів, атакованому козаками, і допомогли погромити ворога”⁸⁹.

Ймовірно, протягом цього часу в Дубні знаходився Анджей Суходольський, який і взяв на себе командування тамтешніми підрозділами. Опосередковано про це свідчить його лист, який 17 червня надійшов до канцелярії коронного хорунжого Александра Конєцпольського. Суходольський повідомляв у ньому, що з частиною людей патрона чатує під Дубном на неприятеля, давав знати про кілька тисяч козаків, які після грабунків поверталися з Волині, та просив підмоги для здійснення вдалої атаки. Того ж дня коронний хорун-

⁸⁴ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 412-413.

⁸⁵ Там само. – С. 433.

⁸⁶ Охорона панських земель природньо суміщалася з їх грабунком, адже усюди панували дорожнеча і голод: «Його [Владислава-Домініка – Авт.] полк у Дубно, а люди довкруги грабують, але їх шляхетські селяни ловлять, в’яжуть і приводять до табору. Вчора 8 пов’язаних приведено і віддано маршалковському судді”, див. *Виткалов В., Пономарьова Т.* Берестецька битва 1651 року мовою документів. За матеріалами наукової спадщини І.К. Свєшнікова. Хрестоматія. – Рівне, 2005. – С. 62.

⁸⁷ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 420.

⁸⁸ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр. – Т. 1. – С. 174-176.

⁸⁹ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 471.

жий, “прагнучи прислужитися Речі Посполитій і собі прославитися”, вирушив до табору прохача⁹⁰. Втім, козаки дізналися про небезпеку, змінили свій маршрут і, таким чином, уникнули сутички. Та все ж, Конецпольський був наполегливим: коли до нього в Дубно надійшла чергова інформація про неприятеля, що повертався з Олики до своїх позицій, він відправив на перехоплення кілька хоругв. Серед них був і підрозділ Суходольського. У підсумку, козаки були розбиті в “дубенських лісах”, чимало з них потрапило в полон⁹¹.

Приватні війська князя Заславського перебували під Берестечком вже на початку 20-х чисел червня, а до табору коронної армії ввійшли за кілька днів до початку боїв. Очевидець цієї події повідомляв, що одразу після прибуття (26 червня) князь “презентував королю власних людей дуже добрих кілька сотень, зокрема дві гусарські хоругви, шість козацьких і одну драгунську”⁹². Інший свідок розповідає про те, що краківський воєвода привів із собою сім власних хоругв (у тому числі дві гусарські) і “різне посполите рушення”⁹³. В інструкції послам Сандомирського воєводства на грудневий сейм 1651 р. згадано про те, що князь виставив “на послугу Речі Посполитої” дванадцять хоругв “доброго почту”⁹⁴, а у “Регесті листа невідомого до невідомого” йдеться про 4.000 його ж жовнірів⁹⁵. Так чи інакше, зрозуміло, що це не був максимальний людський ресурс Заславського. Частина підрозділів він залишив у Дубні, зокрема всю піхоту та частину кавалерії⁹⁶. Крім того, на 14 червня 1651 р. принаймні три козацькі хоругви Заславського під проводом Кшиштофа Корицького, Станіслава Гурського та Александра Жулкевського вже перебували в таборі, введені до полків польного коронного гетьмана Марціна Калиновського (перші дві) та коронного маршалка Єжи Любомирського (третя)⁹⁷.

Участь хоругв князя Владислава-Домініка Заславського в самій битві під Берестечком залишається малознаною. Видається, що вони весь час перебували в резерві, а відтак не вирізнялися значною активністю. В перший день, 28 червня, бої набули хаотичного характеру. Відомо, що в них взяв участь полк Єжи Любомирського, відправлений на допомогу загонам Александра Конецпольського. Чи залучив коронний маршалок до цієї операції хоругву Александра Жулкевського – не знаємо. За підсумками протистояння козаки і татари, втративши чимало вояків, були змушені відступити.

---

⁹⁰ *Oświęcim S.* Dyaryusz 1643-1651 / Wydał W. Czermak. – Kraków, 1907. – S. 315-316.

⁹¹ Документи об освободительной войне украинского народа 1648-1654 гг. – С. 483.

⁹² *Oświęcim S.* Dyaryusz 1643-1651. – S. 333.

⁹³ *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich... – S. 244.

⁹⁴ *Oświęcim S.* Dyaryusz 1643-1651. – S. 387-388.

⁹⁵ Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 pp. / Упор. Ю. Мицик. – Київ, 2013. – Т. 2. – С. 563-564.

⁹⁶ BCzart. – Teki Naruszewicza, t. 145. – S. 177.

⁹⁷ *Nagielski M.* Relacje wojenne z pierwszych lat walk polsko-kozackich... – S. 348-350.

29 червня союзницька кіннота успішно атакувала лівий фланг коронярів. Видається, що тоді люди князя Заславського участі в боях не брали. У наступний, вирішальний день зіткнення, його надвірні хоругви під командуванням Кшиштофа Корицького перебували в резерві лівого крила, яким офіційно командував Марцін Калиновський, а фактично – руський воєвода Ярема Вишневецький. Увесь лівий фланг коронної армії складався з добірних магнатських кавалерійські формувань, яким мали протидіяти козацькі війська⁹⁸. Атака головних хоругв саме цієї частини коронної армії на козацький табір поклала початок битві, яка закінчилася відходом татар з поля боя і фактичною поразкою союзників.

Участь князівських військ в облозі козацького табору протягом 1-10 липня, з огляду на брак інформації в джерелах, лишається невідомою. Лише 8 липня маємо згадку про втечу незнаного ближче шляхтича Ліменського від повстанців до коронного обозу і надання їм відомості, що Хмельницький разом із ханом перебуває під Вишневцем. Після цього Анджей Суходольський одразу був відправлений у розвідку, проте слідів утікачів не вдалося знайти ні під Вишневцем, ні далі на схід⁹⁹. За кілька днів перед тим той же ротмістр здійснив розвідувальний рейд аж до Кременця, звідки повідомляв про те, що “хана наші дуже підстрілили в плече й Хмель з ним втік”¹⁰⁰. Як бачимо, князівські хоругви активно використовувались командуванням для розвідок та переслідування ворога, що свідчить про їх високу боєздатність.

* * *

Приватні війська Владислава-Домініка Заславського взяли участь в усіх найбільших битвах перших двох років Козацької революції. Князівські хоругви особливо відзначилися під Костянтиновим, Пилявцями та Зборовом. Надалі жовніри краківського воєводи вже не відігравали значної ролі у військових кампаніях або через свою малу чисельність (битва під Батогом), або через виконання допоміжних задач (битва під Берестечком).

Встановити успішність та ефективність надвірних загонів магната під час бойових дій – задача нелегка. В усіх розглянутих вище битвах князівські хоругви входили до складу більших з'єднань – корпусу (Жовті Води), “великого приватного війська” (Костянтинів), коронної армії (Зборів, Берестечко, Жванець тощо). Як правило, можемо говорити про успіх чи невдачу всього війська, яке репрезентувало Річ Посполиту. Винятком є битви

⁹⁸ *Oświęcim S. Dyaryusz 1643-1651.* – S. 339.

⁹⁹ *Starożytności historyczne polskie, czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królów i znakomitych mężów, przypowieści, przysłowia i t.p. / Z rękopismów zebrał i przydał żywoty uczonych Polaków A. Grabowski.* – Kraków, 1840. – Т. 1. – S. 318-319.

¹⁰⁰ *Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648-1658 рр.* – Т. 2. – С. 206-207.

під Костянтиновом і Зборовом, де жовніри князя Владислава-Домініка зарекомендували себе з найкращого боку, мужньо відбиваючи атаки неприятеля. Так, під Зборовом саме ар'єргард коронного війська, який складався з хоругв Заславського, ціною власного життя врятував усю армію від повного розгрому вже в перші години битви. З іншого боку, в катастрофічному для Речі Посполитої 1648 році, приватні війська князя були не в змозі захистити ані володінь свого покровителя, ані південно-східних земель всієї держави.